

BORBÁS GABRIELLA DÓRA

LANGUE, NYELVI KOMPETENCIA ÉS NYELVMŰVELÉS

„A nyelv tiszta értékrendszer, amelyet kizárólag elemeinek pillanatnyi állapota határoz meg.” (SAUSSURE 1967: 106)

„Értelmetlen és felesleges, sőt, hatástalan is a nyelvművelés – hangzik a bírálók részéről –, mert a nyelvnek megvannak a maga belső mozgástörvényei, s ezek ellenében úgysem tudunk eredményesen fellépni. Értelmetlenek a nyelvvédők törekvései – mondják továbbá –, hiszen a kommunikációs folyamatban így is (azaz szabályos formában), úgy is (azaz szabálytalanul) megértjük egymást.”

Itt két külön dologról van szó: a nyelv szabályozásának lehetőségéről, illetve a nyelvhasználat javításáról. Ami az elsőt, a nyelv életébe, mozgásába való beavatkozást illeti, itt valóban ismernünk kell a nyelv mozgásának törvényszerűségeit, mert csak ezek ismeretében, számbavételével számíthatunk a beavatkozás sikerére. De beavatkozni itt is **kell: a keletkező hasznos újat támogatni, a káros, a nyelv természetével ellenkező jelenségeket viszont igyekezni kell visszaszorítani.** (KÖVESDY szerk. 2003: 73. – Az idézet szerzőjének nevét nem közlöm, mivel azt csupán egy tipikus nyelvvédő állításként szándékoztam idézni. Azt tartanám tisztességesnek, ha mindenkinek a véleményét idegyűjteném, akik az elmúlt évtizedekben hasonló tartalmú állításokat tettek. Erre azonban nincs lehetőség.)

Elméletileg mindenki elismeri, hogy a modern nyelvtudomány Saussure nyelvelméletével kezdődött. A gyakorlatban azonban gyakran találkozhatunk olyan nézetekkel, amelyek teljesen **értelmezhetetlenek** a saussure-i állítások mentén. Az alábbiakban a langue-ról és az anyanyelvi kompetenciáról való tudásunk és a nyelvvédelmi törekvések összeegyeztethetetlenségét próbálom meg felvázolni. (Először röviden összefoglalom a saussure-i alapokat, majd (a 100 éves!) saussure-i érvekkel támasztom alá az „antinyelvművelő” gondolatokat. Ki fog derülni, hogy Saussure volt az első hivatásos antinyelvművelő.)

Saussure szerint a nyelv **viszonyrendszer** (értékrendszer). (SAUSSURE 1967: 106) A nyelv jelekből áll. (I. m. 33) Minden jelnek csak azáltal van értéke, hogy a jelhálónak tagja, és valamilyen viszonyban, oppozícióban áll a többi jellel. (I. m. 137) Egy jel értéke relatív, a többi jeltől függ, vagyis egy jelnek azáltal van értéke, hogy különbözik a többi jeltől. (I. m. 151, 161) Saussure nyelvi jelelméletének alapja: a **nyelvi jel** két részből tevődik össze: a jelölőből (azaz a hangsor pszichikai lenyomatából) és a jelöltből (azaz a fogalom képzetéből – a fogalom fogalmából). (I. m. 92) Ez természetesen csak leegyszerűsített ábrázolása egy morfémának, tudniillik Saussure nem gondolta, hogy a morfémák monoszémek lennének. A lényegét akarta ábrázolni, vagyis azt, hogy a nyelvi jel két oldala közötti kapocs **asszociatív, konvencionális és motiválatlan.**

A nyelv asszociatív kötelékek sora, pontosabban hálójá, mivel nem csak egy jelen belül, hanem a jelek között is asszociatív kötelékek vannak. (I. m. 133) Jelölőknek más jelek jelölőivel, jelölteknek más jelöltekkel és jelölőknek más jelek jelöltjeivel. (I. m. 147) Egy nyelvi jel (pontosabban egy jelölő-jelölt asszociatív kötelék) rengeteg nyelvi jelhez kapcsolódik – (végső soron) a jelek rendszerhálóján keresztül minden jel kapcsolatban áll minden jellel egy nyelvváltozatban belül. A jeleknek ez a tulajdonsága a Saussure-i **nyelvi érték**. (I. m. 147) (A nyelvi érték tárgyalása teljességgel hiányzik az utóbbi évtizedek jelentéstani monográfiáiból, annak ellenére, hogy az érték fogalmának központi szerepe van Saussure nyelvelméletében, sőt, egész nyelvelmélete ezen elfelejtett terminuson alapul – véleményem szerint jól tükrözve a nyelvi valóságot.) Saussure tehát nem csak, sőt, elsősorban nem két nyelv összehasonlításakor használja az érték fogalmát. „A nyelvi jelrendszerben kölcsönös függőség van a rendszer tagjai között.” (I. m. 162) „A nyelv ugyanis tiszta értékrendszer [...]” (I. m. 106) „A nyelv rendszer, amelynek minden tagja kölcsönösen függ a többitől, és amelyben az egyik tag értéke csak annak a következménye, hogy egyidejűleg a többi tag is jelen van.” (I. m. 147)

„**Egy állapot mindig véletlen.** A nyelv nem fogalmak kifejezése céljából alkotott és elrendezett mechanizmus. Ellenkezőleg, azt látjuk, hogy a változásból eredő állapot nem a magába szívott jelentések jelölésére való. Adva van egy véletlen állapot: pl. *fot* : *fet*, és ez arra a célra foglalódik le, hogy az egyes és a többes szám közötti különbséget hordozza; a *fot* : *fet* ugyanolyan jó erre, mint a *fot* : **foti*. Minden állapot esetében az értelem áramlik bele egy adott anyagba, és kelti azt életre.” (I. m. 111) „A diakronikus tények semmiféle kapcsolatban nincsenek azzal a statikus ténnyel, amelyet létrehoztak.” (I. m. 109) „Egy diakronikus tény tehát olyan jelenség, amelynek létoka önmagában van; a belőle eredő sajátos szinkronikus következmények teljesen idegenek tőle.” (I. m. 111)

A változások tehát **szándék és cél nélkül – véletlenül** jönnek létre. Ezt jelenti Saussure-nél az, hogy a diakronikus tények között semmilyen kapcsolat nem áll fenn. „A diakronikus vizsgálatban olyan jelenségekkel van dolgunk, amelyek semmiféle viszonyban nincsenek a rendszerekkel, amelyeket pedig ők alkotnak.” (I. m. 112) A szinkronia jelenségei egy időben vannak jelen – ugyanazon rendszer tagjai. A diakronia jelenségei nem egy nyelvi rendszer elemei, időben egymást váltó jelenségek ezek, ahol A elem az A korszak nyelvállapotához, nyelvi rendszeréhez tartozik, az A-t felváltó B elem pedig a B korszak szinkroniájához. Azaz A és B nem ugyanazon értékrendszer elemei. (I. m. 108–110) (Tévesen úgy szokták értelmezni ezeket a saussure-i gondolatokat, hogy a diakroniának semmi köze a szinkroniához; ami, lássuk be, abszurd, hiszen mindig egy nyelv korábbi állapotából lesz a későbbi – különben nem ugyanarról a nyelvről lenne szó.)

A kérdésre, hogy miért változik a nyelv, Saussure – véleményem szerint – igen velős és igaz választ ad: két entitás köré csoportosítja megoldását, az **idő** és a **társadalom** köré. (I. m. 97–104)

1. tétel: A nyelv **időben** létezik – mint minden –, és az idő mindent megváltoztat, így a nyelvet is. Az idő maga a változás és a változtatás.

2. tétel: A nyelv **társadalomban** létezik. (A langue az adott nyelv anyanyelvi beszélőinek agyában; a parole pedig megsemmisül a levegőben, kivéve, ha valamilyen módszerrel rögzítjük: írás, magnó stb.) A társadalom sok-sok beszélőből áll, akik parole-ozásaik során megváltoztatják a nyelvet – mert amit sokan használnak, szintén megváltozik.

A nyelv szükségszerűen változik, mert időben és társadalomban létezik. A nyelv változandósága és változhatatlansága (pontosabban: változtathatatlansága) című fejezetében Saussure ugyanezt a két kulcsfogalmat használja annak magyarázatául, hogy miért nem változhat a nyelv hirtelen, és miért nem változhat néhány beszélő akarata által:

3. tétel: Mert a nyelv **időben** létezik, tehát kontinuos, átível nemzedékeket, és a déd-szülőknek meg kell érteniük unokáikat.

4. tétel: Mert a nyelv **társadalomban** létezik. Rengetegen használják, és a kölcsönös megértés feltétele, hogy adott nyelv beszélőinek agyában nagyjából ugyanaz a langue foglaljon helyet.

A változás két fő indítóoka: az **idő** és a **társadalom** tényezők mögött alapként a nyelvi jelek **önkényessége** áll. „Annak érzékeltetésére, hogy a nyelv csupán intézmény, Whitney joggal hangsúlyozta a jelek önkényes voltát; és **ezzel helyezte a nyelvtudományt igazi pályájára**. Gondolatát azonban nem vitte végig, és nem ismerte fel, hogy ez az önkényesség a nyelvet gyökeresen elkülöníti minden más intézménytől.” (I. m. 102)

A változandóság és a változtathatatlanság alapja a jelölő-jelölt kötelék önkényessége (azaz motiválatlansága) és konvencionalitása. Ahogy Pinker szellemesen megjegyzi: „a *kutya* szó nem hasonlít a kutyára, nem jár, mint egy kutya, nem ugat, mint egy kutya; mégis azt jelenti, hogy 'kutya'.” (PINKER 1999: 81–82) A nyelv lényege, működésének, funkcionálásának alapja és oka az értékhaló, a viszonyhaló, amelynek minden jel a tagja. Egy jel az összes többivel szembenállva lehet önmaga, és önmagával megegyezve állhat az összes többivel szemben. (SAUSSURE 1967: 147) A *körte* szó a magyar nyelvben azért jelölheti meg a 'körte' fogalmat, mert más hangsor nem jelöli meg ezt a fogalmat, és ez a hangsor nem jelöl meg más fogalmat. A nyelv azért tud tisztán értékrendszer lenni, mert jelei önkényesek, csak oppozícióik által van saját értékük, **nem önjogon**. Hiszen: „**A nyelv forma és nem szubsztancia**”. (I. m. 155)

Az emberi nyelv nem lenne működőképes, nem tudna funkcionálni, ha alapja nem a motiválatlanság, az önkényesség lenne.

Ahogy a boltban a pénzem kicserélem egy cipőre, úgy cserélek ki egy hangsort egy fogalomra a kódolás-dekódolás folyamatában. Ahogy a pénznek semmi köze nincs a cipőhöz, úgy nincs semmi köze a hangsornak a fogalomhoz: különböző minőségeket cserélek fel egymással. A világ milliárdnyi jelenségét egy nyelv 30-40 fonéma segítségével képes megjelölni. Ugyanakkor nem igaz, hogy a *körte* szó egyetlen fogalmat jelöl meg. És nem igaz, hogy milliónyi magyar szavunk többsége motiválatlan. Szavaink polyszémek, és csak igen kevés morfémánkról mondhatjuk el, hogy jelölő-jelölt kapcsolatuk abszolút önkényes. Többnyire ez az asszociatív kapocs **relatív motivált**, azaz csak részben önkényes. Négyfajta motiváltságról beszélhetünk:

1. Fonetikai motiváció, mely alá a hangutánzó szavak, az interjekciók, a hívó- és terelőszavak tartoznak szűkebb értelemben. Amikor a jelölő-jelölt viszony annyiban motivált, hogy hangjelenséget próbálunk meg utánózni beszédhangokkal. És annyiban motiválatlan, hogy erre az utánzásra egy adott nyelvben meghatározott fonémák állnak rendelkezésre, meghatározott fonotaktikai szabályok, és a képzők is adottak (például a magyar nyelv esetében). 2. Morfológiai motiváció, melybe elsősorban a szóképzések és a szóösszetételek sorolhatók, de a ritkább szóalkotási módok is ide tartoznak. A *hal* szó motiválatlan, az *-ász/ész* képző motiválatlan. Kettejük összetétele az, ami motivált, mert

mindkét morféma rendelkezik jelölő-jelölt kapcsolattal, és azokat felhasználva alkotunk belőlük új nyelvi egységet. 3. Szemantikai motiváció, azaz maga a poliszemizálódás. Egy poliszém szó alapjelentése (azaz első jelölő-jelölt viszonya) motiválatlan, az összes többi jelentése azonban (pl. a *ver* ige esetében kb. 50) már motivált, hiszen az első jelölő-jelölt kapcsolathoz képest jöttek létre. Viszont csak relatíve motiváltak ezek az új jelentések, hiszen nem szükségszerűen a meglévőknek kellett létrejönniük. A realizációk mögött nyelvi potencialitás áll, és nem szükségszerűség. A *ver* jelentéseit más hangsor is megjelölhetné. (Ugyanez igaz a *halász*-os példára is.) A nyelvi jelhaló tagjainak kapcsolódásaival jönnek létre a poliszemikus, a szinonimikus, az antonimikus, a metaforikus csoportok. Szükségszerű-e az emberi nyelvekben a szinonímia és a poliszémia (azaz a metaforizáció)? Ez az a két nyelvi jelenség, melyeken – véleményem szerint – a nyelvi rendszer nyugszik: tehát úgy tűnik, szükségszerű. A választ a miértre a neurológusok adják meg: az agy, pontosabban idegrendszerünk működéséből fakad, hogy morfémáink poliszémek – azaz, hogy a jelölő-jelölt kapcsolatok metaforizálódnak (szemantikai motiváció). Gondolkodásunk is metaforikus, asszociatív, konstruktív, absztraháló. Miért van szükség arra, hogy egy jelölő több (sokszor több tucat) jelöltet jelöljön meg? Természetesen a nyelvi ökonómia miatt, mely memóriánk végességén és kombinálókészségünk határtalanságán alapul. 4. A jövevényszavak, melyeknek átvételekor egy már meglévő jelölő-jelölt kapcsolatot veszünk át valamilyen formában.

Nyelvi jeleink többsége relatíve motivált. Ugyanakkor igaz az a saussure-i mondat is: a nyelvi jelek önkényesek (motiválatlanok). (I. m. 93) Hiszen a morfológiai és a szemantikai motiváció, valamint az idegen szavak átvétele esetében már meglévő önkényes (motiválatlan) jelölő-jelölt kapcsolatra épül a motiváltság. A fonetikai motivációnál pedig nem nyelvi jelekről, csak jelelemekről (beszédhangokról) van szó. Másrészt: az is önkényes, ami relatíve motivált. (Hiszen csak az motivált, ami teljesen motivált.) Teljes motiváltságról nem beszélhetünk – mivel egyetlen nyelvi elem létrejötte sem szükségszerű. (Pl. a *tűzoltó* szó létrejötte motivált, de nem ez az egyetlen hangsor, ami kifejezhetné az általa megjelölt fogalmat – lehetne pl. *lángoltó* is.) „A nyelvi jel [...] motiválatlan, vagyis a jelölthöz képest, amellyel a valóságban semmiféle természetes kapcsolata nincs, **önkéntes**.” (I. m. 94)

A hagyományos nyelvművelés három területből tevődik össze: 1. A nyelvvédelem, mely a nyelvre irányul, azt szeretné megváltoztatni. 2. A nyelvi nevelés – nyelvi ismeretterjesztés és készségfejlesztés, mely a nyelvhasználatra irányul. 3. A nyelvi norma kutatása. (L. KÁLMÁN 2004: 63, 69) Ezek közül az utóbbi kettő létjogosultságát soha senki nem vitatta. A nyelvvédelem azonban tudománytalan.

A cikket bevezető idézetből is látható, hogy a nyelvvédők szerint:

1. Nyelvünk vagy bármely nyelv romolhat. A nyelvek életében vannak jó és rossz, hasznos és káros változások, veszendőbe mehetnek egy nyelv értékes tulajdonságai. A nyelvek tudnak gazdagodni vagy szegényedni. A nyelv életébe éppen ezért be kell avatkozni: a keletkező hasznos újat támogatni kell; a káros, a nyelv természetével ellenkező jelenségeket viszont vissza kell szorítani.

2. (Az előzőből következően:) a nyelvekben vannak értékes és kevésbé értékes tulajdonságok.

3. A nyelvekben vannak helyes és helytelen nyelvi formák.

4. Nemcsak grammatikális, lexikai problémákat is felvetnek – jó és rossz új szavakról, jó és rossz új jelentésekről beszélnek:

„[...] az idézett szavak nemcsak devalválódtak, hanem ki is üresedtek, sokszor már nem jelentenek, nem jelölnek semmit. A *kőkemény helyzetet*, a *fantasztikus kinézetet* hallva ugyanúgy nem tudok mire gondolni, mint a *hallókészülék-galéria*, a *rácsstúdió* esetében. Oda kell mennem, megnéznem, megtapasztalnom, mi is ez a csoda dolog, de hát akkor a nyelv elvesztette értelmét, **viasszasüllyedtünk a mutogató és gesztikuláló korszakba**. Ugye nem ezt akarjuk!” (KÖVESDY szerk. 2003: 359. – Az idézet szerzőjének nevét nem közlöm, mivel azt csupán egy tipikus nyelvvédő állításként szándékoztam idézni.)

5. A köznyelv, a központi norma igényesebb, mint nyelvünk többi nyelvváltozata: „De aki a rádió, a televízió nevében beszél, vagy országos szerv, szervezet szószólójaként, attól már az igényesebb, a központi nyelvi formát várjuk el.” (KÖVESDY szerk. 2003: 108. – Az idézet szerzőjének nevét nem közlöm, mivel azt csupán egy tipikus nyelvvédő állításként szándékoztam idézni.)

VÁLASZOK:

1. A nyelvek folyamatosan és – mint fentebb láttuk – szükségszerűen változnak. Azonban sem nem fejlődnek, sem nem romlanak. Nem beszélhetünk „ideális nyelvről” vagy „ideális magyar nyelvről”, ezért nincs mihez képest fejlődésről vagy romlásról beszélni. „Éppen azért, mert a jel önkényes, a hagyomány törvényén kívül mást nem ismer, mivel pedig a hagyományon alapszik, éppen azért lehet önkényes.” (SAUSSURE 1967: 100) A nyelvi jel önkényessége, azaz a jelölő és a jelölt közötti kapocs önkényessége (i. m. 93) miatt van lehetőség a nyelv változására, hiszen ami önkényes, annak nem kell állandónak maradnia, megváltozhat. Ugyanakkor éppen **a jel önkényessége védi meg a nyelvet a megváltoztatására irányuló kísérletektől**. (I. m. 99) „Ahhoz ugyanis, hogy valami vita tárgya legyen, ésszerű normájának kell lennie. Azon például, hogy a házasság monogám formája ésszerűbb-e, mint a poligám forma, lehet vitatkozni, és mindkettő mellett lehet érveket felhozni. [...] A nyelvnél, az önkényes jelek rendszerénél **hiányzik ez az alap**, s ezzel a vita teljesen elveszti szilárd talaját.” (I. m. 99) Fentebb részletesen idézem: a nyelv tiszta értékrendszer, viszonyrendszer. A nyelv olyan jelek rendszere, amely rendszerben minden jelnek csak azáltal van értéke, hogy ennek a rendszernek a tagja. Egyetlen nyelvi jelnek sincs önmagában értéke – éppen ezért értéke sebb sem lehet egyik nyelvi forma a másiknál, vagy egyik nyelvi változás a másiknál. „Betegségről, tehát romlásról, rosszról ott beszélhetünk [...] ahol meg tudjuk mondani, mi a jó.” (NÁDASDY 2004: 117; l. még É. KISS 2004: 72.)

Akár „a jelölőn végbement hangváltozásokról, vagy pedig a jelölt fogalmat érintő jelentésváltozásokról van szó [...] a változások [...] mindig a jelölt és a jelölő közötti viszony eltolódásához vezetnek.” (SAUSSURE 1967: 101) Vagyis a változások mindig a teljes rendszert érintik, nincsenek elszigetelt jelenségek: a nyelvi rendszer pedig igen bonyolult, és a nyelvi jelek megszámlálhatatlanok. (I. m. 99) (Ezeket a tényeket is figyelembe kellene vennie annak, aki változtatni szeretne egy nyelven – vagy épp ellenkezőleg, visszatartani azt a változástól. Amennyiben figyelembe veszi: rájön, hogy lehetetlenre akart vállalkozni.) „**Egy nyelv sem képes megvédeni magát** azoktól a té-

nyezőktől, amelyek a jelölt és a jelölő kapcsolatát percről percre módosítják. Ez a jel önkényes voltának egyik következménye.” (I. m. 102) „Ez annyira igaz, hogy ez az elv még a mesterséges nyelvekkel kapcsolatosan is igazolódik. Alkotója addig, míg nincs forgalomban, kézben tartja; de attól a pillanattól fogva, hogy hivatását betölti és közhasználatúvá lesz, megszűnik az ellenőrzés. Az eszperantó < melyet 1887-ben alkotott Zamenhof, de csak a század elején kezdett terjedni > ilyenféle kísérlet; ha sikerül, vajon megmenekül-e majd ettől a végzetes törvénytől? Igen valószínű, hogy a nyelv rövid idő múlva megkezdje majd saját szemiológiai életét [...]” (I. m. 102–103) Saussure-nek természetesen az eszperantóval kapcsolatban is igaza lett.

A szegényedés-gazdagodás viszonyfogalmak: például a morfológia „szegényedésekor” (azaz egy morfológiai jelenség eltűnésekor) megfigyelhető a nyelvekben a szintaxis „gazdagodása” (azaz újabb szintaktikai szabály/ok megjelenése) – pl. az angol nyelvben a flektáló tulajdonságokat felváltó izoláló jelenségek esetében. Azonban nem beszélhetünk magának a nyelvnek a gazdagodásáról vagy szegényedéséről. Eltűnő nyelvi formákkal párhuzamosan mások létrejönnek, hiszen a kommunikációs funkció sohasem sérül.

Saussure utolsó érve arra, hogy miért nem lehet megváltoztatni egy nyelv rendszerét: „a kollektíva passzív ellenállása minden nyelvi újítással szemben”. A nyelv „olyan dolog, amelyet mindenki egész nap használ, [...] ezért mindenki szüntelenül hat rá”. „Valamennyi társadalmi intézmény közül a nyelv ad a legkevesebb alkalmat a kezdeményekre, [...] a társadalom [...] mint konzerváló tényező lép fel.” (I. m. 100)

A **nyelv funkciója** a kommunikáció (és a gondolkodás). Egyetlen élő nyelvet sem ismerünk, mely ne lenne tökéletes eszköze a kommunikációnak beszélői számára. „A nyelv változik, de nem veszít kommunikatív képességéből.” (NÁDASDY 2004: 118) „[...] a nyelvek mind hibátlanok, mert egyetlen céljuk és funkciójuk az üzenetek kódolása és átvitele [...]” (NÁDASDY 2004: 119) Minden nyelv egyenlő értékű: nincs könnyebb vagy nehezebb, szebb vagy csúnyább, egyszerűbb vagy bonyolultabb, hiányos vagy árnyaltabb stb. nyelv.

Láttuk, hogy a nyelv esetében definiálhatatlan a „káros” változás. Egyetlen esetben beszélhetnénk káros változásról, amennyiben valamely nyelv többé nem tudná betölteni kommunikatív funkcióját. Ilyen élő – azaz beszélőkkel rendelkező – nyelvet azonban mindeddig nem sikerült adatolni. (Fel lehetne vetni további két érdekes kérdést: Miért keletkezne káros jelenség egy nyelvben? Illetve: mi történik egy olyan nyelvvel – és az azt beszélő közösséggel –, amelynek nincsenek nyelvvédői?)

Összefoglalva a fentieket egy ellentmondással: ahhoz, hogy a jó és a káros változásokat valaki el tudja különíteni, maximálisan tisztában kellene lennie a nyelv belső rendszerszerűségeivel, változási tulajdonságaival – aki viszont tisztában van ezekkel, az tudja, hogy a nyelv értékrendszer (önkényes jelek rendszere), s így értelmezhetetlen vele kapcsolatban a romlás fogalma: mert nincsenek jó nyelvek, nyelvállapotok vagy jó nyelvi jelenségek, amelyekhez képest romlásról lehetne beszélni. (Nem találunk okot egy nyelv megváltoztatására, vagy változásának megakadályozására.)

2. A stigmatizációt (egyes nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek megbélyegzése) nyelvi-nyelvészeti érvekkel kellene alátámasztani – ilyenek viszont nincsenek, a fentebbiekből következően nem létezhetnek. „A különféle változatok más-más nyelvszociológiai értékkel bírnak; egyeseket befogad az úgynevezett művelt köznyelv, másokat nem – de nyelvészeti szempontból nem lehet értékbeli különbséget tenni közöttük. A művelt köznyelvi normával ütköző alakok nem romlottak vagy helytelenek, hanem olyan vál-

tozatok, melyek a nyelvnek csupán valamely regionális vagy társadalmi változatában [...] nyertek polgárjogot.” (É. KISS 2004: 72)

Az esztétikum tanulmányozása, vagy a vele való érvelés, valamint az értékítélet kívül esik a nyelvtudományon. (A nyelvi rendszeren belül értelmezhetetlen az esztétikai érték fogalma – csak a társadalom tagjai tulajdoníthatnak a nyelvi jeleknek esztétikai értéket. A társadalom tagjai azonban kívül vannak a nyelv rendszerén, nem elemei egy nyelvi rendszernek.)

3. „Súlyosan téves [...] az a szemlélet, hogy volna bármely anyanyelvi beszélő, aki ne tudná helyesen az anyanyelvét.” (NÁDASDY 2004: 121) „[...] a **helyes** fogalma pedig csak egy-egy **normához képest** értelmezhető.” (KÁLMÁN 2004: 67)

Nyelvtanilag rossz, helytelen formának azokat tarthatjuk, amelyeket az anyanyelvi beszélők nem használnak, mivel: a magyar langue a magyar anyanyelvi beszélők mentális tulajdona. „A nyelv ugyanis senkiben sem teljes, tökéletes formájában csak a közösségben él.” (SAUSSURE 1967: 31) Nem létezik egy „ideális”, „helyes” magyar nyelv valahol rögzítve, dokumentálva – a magyar nyelv csak az anyanyelvi beszélők fejében él. A nyelv folyamatosan változik, s ezáltal a különböző normák szabályai is.

4. Nyilvánvalóan nem csak a grammatika, a lexika is változik. Újabb jelentések születnek metaforizáció, poliszemizálódás által. „[...] egy szó eléggé különböző fogalmakat képes kifejezni azonosságának komoly veszélyeztetése nélkül.” (I. m. 139–140) Az új jelentéseket, képzéseket, szóösszetételeket, szintagmákat stb. minden magyar nyelvi kompetenciával rendelkező jó eséllyel megérti. Az idézet szerzőjének dilemmáját egyáltalán nem értem: a *kőkemény helyzet*, a *fantasztikus kinézet*, a *hallókészülék-galéria*, a *rácsstúdió* kifejezések mind megérthetőek alkotóelemeik jelentésének összegéből. Érdekes, hogy irodalmi művekben nem kárhozzátják a metaforákat, az új szóalkotásokat, újfajta szintagmákat – pedig az újítások az irodalmi művekben is ugyanazon mechanizmus alapján születnek meg, mégsem kifogásolják érthetlenségüket; sőt, éppen ellenkezőleg: dicsérik kifejező erejüket.

Nem egy nyelvváltozata és azon belül egy stilisztikai változata van egy nyelvnek! Senki sem mondja, hogy egy tudományos dolgozatban írjunk *igen problematikus szituáció* helyett *kőkemény helyzet*-et, de fordítva sem várjuk el, hogy tábortűz mellett sörözgetve, az *igen problematikus szituáció*-t használjuk. (Lehet használni, de ne várják el!) Léteznek életkori, szakmai, nemi stb. nyelvváltozatok. Semmi különös nincs abban, ha egy szívsebész számára idegen egy fodrász nyelvhasználata, és abban sem, ha egy 75 éves számára furcsa egy 15 éves stílusa.

„Egy materiális egység csak a neki tulajdonított jelentés, funkció által létezik, [...] egy jelentés, egy funkció csak akkor létezik, ha van valamiféle materiális alapja.” (I. m. 174) Vagyis egyetlen nyelvben sincsenek jelentés nélküli szavak. Egy jelentés nélküli hangsor nem szó, nem nyelvi elem. Ha egy szónak „eltűnik” minden jelöltje, kihal maga a szó is. Az idézetben szereplő szavak esetében erről szó sincs. Értelmezhetetlen tehát a szerző állítása: „az idézett szavak [...] már nem jelentenek semmit”.

„[...] visszasüllyedtünk a mutogató és gesztikuláló korszakba” – szól az idézet. Fel-tétlenül meg kell említeni, hogy nincs bizonyítva, hogy a nyelveknek létezett „mutogató és gesztikuláló korszaka”. Véleményem szerint: amíg egy nyelven az atomfizikáról és a szerelemről is lehet beszélni – túl nagy gond nem lehet.

5. Minden nyelvnek több változata létezik: vannak területi, dialektális és társadalmi, szociolektális változatok, s ezáltal dialektális és szociolektális normák is. Minden nyelv-

változat egyenlő nyelvi, nyelvészeti (strukturáltságbeli, kommunikációs) szempontból. Társadalmi szempontból természetesen nem egyenértékűek a különböző nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek: a használók számára különböző értékük, presztízsük lehet. Ez a jelenség azonban a nyelvhasználók és a nyelvhasználat problémakörébe tartozik, és nem a nyelvi rendszerről szól. A nyelvvédők-nyelvművelők gyakran megfedkeznek arról, hogy egy nyelvi forma önmagában nem lehet helytelen, csak egy normához viszonyítva, valamint arról is, hogy egy normán belül is lehet javasolt vagy nem javasolt egy nyelvi elem használata: a különböző beszédhelyzeteknek megfelelően. Sokszor laikusok számára úgy ábrázolják, mintha egyetlen változata lenne a magyar nyelvnek, és azok a nyelvi formák, amelyek eltérnek a presztízs nyelvváltozat elemeitől – csak rontott jelenségek lennének. Az is megfigyelhető, hogy nem veszik figyelembe, milyen sokféle beszédhelyzetben használjuk a nyelvet, s azt sugallják: az utcán, otthon, buszon beszélgető emberek nem beszélnek szépen. Tudatosítani kellene, hogy különböző beszédhelyzetek léteznek: a buszon nem kell olyan stílusban beszélgetni, mintha tudományos konferencián adnánk elő. Általános megfigyelésem, hogy összekeverik a területi és társadalmi normákat a stílusbeli elvárásokkal. A stílus nyelvészeti értelemben: válogatás a langue-om elemeiből, az adott beszédhelyzetnek megfelelően. A szociolektus és a dialektus azonban a beszédhelyzet „fölött állnak”. A nyelvi nevelés célja éppen az lenne, hogy minden kommunikációs helyzetben könnyedén, jól, a társadalmi normáknak megfelelően tudjunk boldogulni (ha akarunk). Ugyanakkor nem csak a formális kommunikációs helyzetnek megfelelő beszédmodot kellene preferálni! Azt pedig sohasem felejtsük el, hogy a különféle stílusok használata a társadalom, és nem a nyelv vagy a nyelvész elvárása!

Összefoglalva: „A nyelvész csak biológus lehet, nem orvos, hiszen a nyelv nem lehet beteg.” (NÁDASDY 2004: 122) Azaz, a nyelvész feladata, hogy megfigyelje a nyelvet és leírja, és mindig elkülönítse a nyelvhasználatra vonatkozó állításait a nyelvre vonatkozóktól. (Ahogyan a saussure-i értelemben vett parole- és langue-lingvisztika ezt megteszi.) A nyelv „nem tűr meg akármilyen elrendezést; a nyelv rendszer, amely csak a saját rendjét ismeri.” (SAUSSURE 1967: 41) Nincs oka a nyelvvédésnek – így nem lehet célja sem.

Befejezésül kedvenc idézetem:

„[...] érdemes elgondolkodni, miért a nyelvhasználat maradt az utolsó virágzó területe az egymás sakkban tartásának és bírálgatásának, a < gutaütést tudok kapni, ha valaki... > viselkedésnek. Talán azért, mert tulajdonképpen nincs tétje, sem az egyén egészségét, sem a nemzet sorsát, sem a család jövőjét nem befolyásolja. Azért fontos, mert szimbolikus, és azért szimbolikus, mert súlytalan [...]” (NÁDASDY 2003: 191)

Irodalom

- É. KISS KATALIN 2004. Anyanyelvünk állapotáról. Budapest, Osiris Kiadó.
KÁLMÁN LÁSZLÓ 2004. A nyelvművelés mint áltudomány. In: Büky László (szerk.) A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelveírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika. Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 63–82.

- KÖVESDY ZSUZSA (szerk.) 2003. Kedves hallgatóim! Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- NÁDASDY ÁDÁM 2003. Ízlések és szabályok. Budapest, Magvető.
- NÁDASDY ÁDÁM 2004. A betegség-metaphora. In: Büky László (szerk.) A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvelírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika. Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 117–122.
- PINKER, STEVEN 1999. A nyelvi ösztön. Budapest, Typotex.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1916/1967. Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest, Gondolat Kiadó.